

Kalmár Péter*

Alternatív íráshordozók III. – a pálmalevél

A kedves olvasók az előző két részben megismerkedhettek a nyírfakéreg és a selyem történelmi szerepével, ezen anyagok fontosságával az ókortól napjainkig, mind íráshordozóként, mind papír előzményanyagként, illetve helyettesítőként.

A harmadik rész tárgya az Ázsia egyes vidékein régóta rendelkezésre álló növény, a pálmafa leveleinek használata íráshordozóként.

A fókuszban India

A pálmalevél Indiában – különösen a déli területeken – a legrégebben írásra használt anyag (1. ábra).

Egész Dél- és Délkelet-Ázsiában előszeretettel írtak és festettek rá, így Nepálban, Sri Lankán, Burmában, Thaiföldön, Indonéziában és Kambodzsában. Valószínűleg Laoszban és Vietnamban

ugyancsak találhatnánk erre vonatkozó adatokat.

Tibet inkább megőrző helye volt szerencsés klimatikus viszonyai következtében a szent iratoknak.

A ma ismert legrégebbi pálmalevél irat több mint 1100 éves, de minden bizonnyal jóval előbb is használták e növényi anyagot írásra.

A trópusi időjárás körülmények és a rovarok támadásai miatt a korábbi kéziratok megsemmisültek.

Asóka császár (i. e. 304 – i. e. 232) uralkodása előtt az írás csak kisebb részben volt magasztos gondolatok rögzítésének eszköze, inkább adminisztrációs célt szolgált, gazdasági események rögzítésével (adókiivetés, adás-vételi ügyletek, szerződések megőrkítése).

Asóka nagy tette volt, hogy Nagy Sándor hódításait követően elsőként egyesítette Indiát. Testvéreit és rivális uralkodótársait legyőzve – sokszor véres harcok árán – létrehozta az indiai birodalmat.

Uralkodása utolsó szakaszában visszavonult és élete fő céljává a buddhizmus

1. ábra. Indiai pálmalevél kézirat lapok

*Magyar Papír- és Vízjeltörténeti Társaság

2. ábra. Asóka

átfogó, elmélyült megismerését tette (2. ábra).

Ebben az időben a Buddha tanítványai, vagy inkább azok követői már törekedtek arra, hogy a szájhagyomány útján terjedő tanításokat írásban is rögzítsék.

Ekkor jöttek létre az első szent könyvek (3. ábra).

3. ábra. Pálmalevél könyv részlete

Pálmaválaszték

A sokféle palma közül a következők leveleit használták leginkább írásra:

Borassus flabellifer Linné (4. ábra)

A köznyelvben palmira palma néven említett igénytelen növény száraz vidéken honos. Egész Délkelet-Ázsiában megtalálható. Levelei vastagok, rostosak és rugalmasan erősek. Ez a rugalmasság idővel elvész és a rovarok is előszeretettel fogyasztják.

4. ábra. Palmira palma

Corypha umbraculifera Linné (5. ábra)

Talipot pálmának is hívják. A nedves klímát kedveli és főként a tengerpart vidékén nő. Levelei könnyűek, puhák, rugalmasak és ezt a tulajdonságukat hosszú ideig megőrzik. A legelső íráshordozó anyagok közé tartozik. Használják még legyezők, kosarak, ernyők készítésére, sőt tetőfedésre is.

5. ábra. Talipot palma

Corypha taliera Roxburgh

Erős pálma. Barnás színű, fekete vonalkás levelei vastagok és nem rugalmasak. A rovarok kedvelik. A Bengáli-öböl északi partján, a mai Banglades területén, valamint Burmában honos.

6. ábra. *Corypha taliera*

Pálmalevél kéziratok készítése

A pálmalevél kéziratok a levelek alakjához igazodnak. A levelek hossza 15 és 60 cm közötti, szélességük 3 cm-től 12 cm-ig terjed, fajtától és a fa életkorától függően.

A leveleket az írásra különféle módszerekkel készítik elő, ezek területenként eltérnek egymástól. Az eltérés jellemzően az alkalmazott technológiai részidőkből fakad, hiszen más kezelés kell egy talipot vagy egy palmira pálmának.

A leveleket korán, félig nyílt állapotban, zsengén vágják le. Forró vízben puhára főzik, árnyas, levegős helyen megszártítják. Az erős napot kerülni kell, mert törékennyé teheti a leveleket. Van, ahol a rizs mosására használt vízzel

átmossák. A középső ereket mindenütt eltávolítják a levelekből.

Méretre vágják, préselik, fényezik, majd izzó dróttal két helyen átlukasztják a leendő írólapokat.

A konzerválás is fontos, hiszen a szélsőséges időjárási viszonyok miatt gombásodás léphet fel, de gondolni kell a rovarkártevők távoltartására is. Ez utóbbi célra növénylevelekből (kálmos vagy margosa) nyert szerek szolgálnak.

Az öregedés ellen, a hajlékonyság megőrzésére a citromfű- vagy a kámforolaj használata ajánlott. A kakukkfűolajjal (timollal) végzett füstölés a gombásodás megakadályozását segíti.

Magát az írást hegyes fa- vagy fém-tűvel végzik, és a karcolt felületre gyanta vagy olaj és korom keverékét viszik fel.

Az átlukasztott leveleket vastag cérnával, erős fonállal vagy vékony zsinórral összefűzik (7. ábra).

7. ábra. Átlukasztott, összefűzött pálmalevél könyv

Az így kialakított könyv két fatáblát kap védőelemként.

Ezeket a fatáblákat festéssel színezik, de vannak gyöngyház- vagy elefántcsontberakással díszített borítók is (8. ábra).

8. ábra. Festett pálmalevél-könyv borító

A kéziratos könyveket textilbe burkolva tárolták – és mind a mai napig tárolják - a templomokban, kolostorokban, védve őket a szennyeződésektől, de az értékes dokumentumokban a természetek vagy egy tüzeset így is kárt tehet.

Általában egy-egy pálmalevél könyv élettartama nem több, mint 300–350 év, de a rongálódó példányokat újra meg újra írják, hogy szent iratokból továbbra is tanulni lehessen.

A már használhatatlan példányokat szertartás keretében bivalytejből készült vajban elégetik, illetve egy közeli folyóba dobják a lapokat.

Az értékek megőrzéséhez a tudomány is segítséget ad.

Az indiai kormányzat központi finanszírozásában továbbá nyugat-európai és amerikai egyetemek, alapítványok támogatásával a kultúra ezen emlékeit digitalizálással próbálják a szakemberek tartalmilag megőrizni az utókornak.

A nyelvek szerepe

A kutatók sokszor csak nagy nehézségek árán férnek hozzá a régi kéziratokhoz.

Sokan többéves, kitarató nyelvtanulással próbálnak egy-egy nyelvjárást elsajátítani, hogy a kolostorokban élő szerzetesek bizalmát megnyerjék.

A milliárdos indiai népesség 415 nyelv 1652 dialektusát beszéli egy 2000 körüli felmérés szerint. 29 nyelvet használnak több, mint egymillióan.

A lakosság 95%-a beszéli, érti a 14 legnagyobb nyelv valamelyikét.

A nyelvek többségének saját írása is van és ezekben legalább tízféle ábécét (pontosabban tízféle írásrendszert) használnak.

Az indiai kultúra nagyon régi. Az Indus völgyét 9000 éve lakják, erről tanúskodnak a korabeli barlangrajzok (9. ábra). Az írásbeliség meglétét 6000 évre becsülik.

9. ábra. Korai indiai barlangrajz

Az 1972-ben elfogadott Világörökségi Egyezmény alapján az UNESCO közel 200 állam kulturális és természeti helyszínét, tudományos és művészeti alkotását lajstromozta fel. A lista egyre bővül.

A világ első egyetemeként számon tartott Taxila (írják Takshila vagy Takshashila formában is) szintén az UNESCO által nyilvántartott kulturális világörökség része (10. ábra). A ma Pakisztán területén található, de valaha indiai fennhatóság alá

10. ábra. Taxila romjai

tartozó település az ókorban fontos kereskedelmi központ volt. Az itteni egyetemen már időszámításunk előtt 700-ban oktattak. India másik, máig híres egyeteme, a Nándá néhány száz évvel később kezdte meg működését.

Ezek az intézmények természetüknél fogva az írásbeliség terjesztői, ápolói voltak és minden valószínűség szerint az akkor szinte kizárólagosan rendelkezésre álló pálmalevél alapanyag felhasználásával oldották meg ebbéli feladatukat.

A pálmalevél könyvek nem csak íráshordozók voltak.

A falfestészet után a második legfontosabb indiai festészeti hagyomány a vallási és világi jellegű szövegek kéziratainak illusztrálása (11. ábra).

11. ábra. Buddha ábrázolás egy XII. századi pálmalevél könyvből

A XI–XII. században íródott buddhista szövegek mellett a pálmalevél könyvekben a Buddha életéből vett képekkel, a Buddha követőiről készített ábrázolásokkal, zarándokhelyek, sztúpák színes rajzaival találkozhatunk a fennmaradt leletanyag átvizsgálásakor.

Ez a díszítési hagyomány Nepálban és Tibetben folytatódott, mivel a XII. század végén az iszlám hódítás az indiai buddhista szerzetesi közösségek végét jelentette.

Különleges leletek, érdekes gyűjtemények

A magyar UNESCO Bizottság közleménye (UNESCO.HU 2018. 08. 16.) hívja fel a figyelmet arra a pálmalevél kézíratra, ami az egyik legrégebbi példány a hamar elenyésző dokumentumok között.

A Susruta Samhita (Sahottartantra) 1134 éves. Kutila, más néven gupta írással készült. Az Ájurvéda gyógyászattal foglalkozó irat sebészeti kérdéseket tárgyal, szív-, bőr- és nőgyógyászati problémákat, betegségeket ír le, emellett torok-, orr- és fülbetegségekkel, valamint ezek gyógyításával foglalkozik. A gyógyításhoz javasolt növényeket is leírja. Ez a Nepálban talált pálmalevél kézirat a Bower-kézirat után a legelső, teljes körű ajurvedikus leírást tartalmazó szöveg. A leletet Katmanduban, a Kaiser Könyvtárban őrzik (12. ábra).

12. ábra. Két lap a Susruta Samhita 1134 éves pálmalevél könyvből

Kaiser Shumsher vagyonos ember volt. Gyűjtött régiségeket, festményeket, preparált állatokat és könyveket is. Édesapjával, aki Nepál miniszterelnöke volt, 1908-ban Angliába látogatott. Utazása során több kulturális intézményt is felkerekített és lenyűgözte a brit könyvtárkultúra.

Hazatérését követően megalapította a Kaiser Könyvtárat.

A magángyűjteményt halála után felesége az államnak ajándékozta.

Jelenleg a Nepáli Oktatási Minisztérium égisze alatt működik. Az itt tárolt könyvek, periodikák és kéziratok száma 60 ezerre tehető.

A Satipatthana Sutta egyike a buddhizmust gyakorlók számára írt legfontosabb szent iratoknak. A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár tulajdonában lévő könyv pálmalevélre íródott (13. ábra). A levelek mindkét oldalán páli nyelvű szöveg található. A 17 lapos töredék Ceylonból (ma Sri Lanka) származik. Kandy városában vásárolták, a könyvtár katalógusa szerint a kézirat XVI. századi.

A kalocsai egyházmegye alapítása Szent István király nevéhez fűződik. A könyvtár gyarapodása folyamatos volt, a középkorban már 300 kötetre becsülték az

állományt. Tomori Pál érsek (aki egyben a török had ellen felvonuló magyar sereg egyik vezére is volt) 1526-os mohácsi halála után a hódítók bevonultak Kalocsára és csak Buda visszafoglalása évében, 1686-ban távoztak.

A könyvtárat újra kellett építeni. 1776-ban az akkori kalocsai érseket Esztergomba nevezték ki és helyére érkezett Patachich Ádám Nagyváradról. Barokk könyvtártermet építtetett, ahová 7825 kötetet hozott magával, egyesítette a gyűjteményt a káptalani könyvtárral, s így 19 ezerre nőtt az állomány. Későbbi követője, Kollonich Ádám további 23 ezer kötetet gyarapította a könyvtárat.

A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár 150 ezerre becsülhető gyűjteménye ma Magyarország legjelentősebb nyilvános könyvtárai közé emeli.

Epilógus

A pálmalevél kéziratok készítését a vallási hagyományok még jó ideig ösztönözní fogják.

A pálmalevél könyvek készítése Sri Lankán, Indonéziában, Burmában és Indiában ma sem tartozik az elfeledett

13. ábra. A Satipatthana Sutta részlete (forrás: Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár)

mesterségek közé, hiszen a digitalizált iratok olvasása nem pótolja a szerzetesek számára megszokott, zsinórra fűzött kötetek forgatását.

A természetgyógyászati és buddhista szövegek mellett a pálmalevelek – ha már nem is, de az ókorban és a középkorban feltétlenül – hordozói a védikus hindu és egyéb vallásos iratoknak, a tamil verseknek és más szépirodalmi gyöngyszemeknek is (14. ábra).

A Keletre utazók sokszor találkoznak olyan templomokkal, pagodákkal, amelyek nagyon régiek ugyan, de ez a külsőségeikben nem jelentkezik. Nincs másról szó, mint arról, hogy az elhasználódott, korhadó faelemeket folyamatosan cserélik és ezek az épületek rendre megújulnak. Ehhez hasonlítható a pálmalevél könyvek, a buddhista szent iratok sorsa is. Azokat a példányokat, amelyek az idő során elhasználódtak, újra írják, hogy megőrizzék őket a fiatalabb, tanulni vágyó szerzetes generációnak.

Felhasznált irodalom

D. Udaya Kumar, G. V. Sreekumar, U. A. Athwankar: Traditional writing system in Southern India – Palm leaf manuscripts. – Design Thoughts, 2009. július p. 1–5.

G. E. Marrison: East Javanese palm-leaf manuscripts: Materials and palaeography of palm-leaf manuscripts from East Java, Madura, Bali, and Lombok Indonesia and the Malay World, Volume 30, 2002. Internetes megjelenés: 2010. július 21.

Susruta Samhita (Sahottartantra) kézirat Magyar UNESCO Bizottság. Kommunikáció és Információ UNESCO.HU Internetes megjelenés: 2018. augusztus 18.

Renner Zsuzsanna: Kézirat illusztrációk. – ELTE: Ókori és keleti művészet <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Okor-kelet/Okori.es.keleti.muveszet>.

Satipatthana Sutta | Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár <https://konyvtar.asztrik.hu/?q=konyvek/satipatthana-sutta>.

Satipatthana Sutta (teljes változat pdf formátumban). Pálmalevelekre írott buddhista meditációs könyv páli nyelven szingaléz karakterekkel.

Bharata Kultúrtér – Spirituális Indiai Kulturális Központ. <http://bharata.hu>

14. ábra. II. századi, nepáli, védikus, szanszkrit nyelvű pálmalevél kézirat (Purana)

Megjegyzés

Az ismertetett kéziratok neve a magyar helyesírás átírási szabályai szerint a következő: Szusruta Szamhita, Szahottartantra, Szatipatthána Szutta.

Köszönetnyilvánítás

A cikk készítése során a Hopp Ferenc Keletázsiai Múzeum könyvtára és szigorú lektorok támogattak.

Köszönet Windhoffer Tímea, Tarján Ferencné, Rózsahegyi Tiborné és Szük Zsombor segítségéért.